

TÜHIRAND JA MAAILMA ÄÄR

Mati Undi „Tühirand“ ja „Võlg“ filmis

DONALD TOMBERG

„**TÜHIRAND**“. Stsenarist ja režissöör: **Veiko Õunpuu** (**Mati Undi** samanimelise jutustuse ainetel). Operaator: **Mart Taniel**. Produutsent: **Katrin Kissa**. Kaasproduutsent ja -stsenarist: **Rain Tolk**. Operaatori assistent: **Jarand Rorgemoen**. Operaatori II assistent & klapp: **Mihkel Soe**. Valgustaja: **Hendrik Saks**. Kostüümikunstnik: **Helen Ehandi**. Rekvisiitor: **Teele Nõps**. Grimeerijad: **The Grimmsisters, Kaire Hendrikson** ja **Maarja Sild**. Helirežissöör: **Ants Andreas**. Helimontaaž: **Ants Andreas** ja **Tiina Andreas**. Monteerijad: **Jan Erik Nõgisto, Mart Taniel** ja **Tambet Tasuja**. Montaaži eritööd: **Kaspar Kallas** ja **PG Grupp**. Kujundus: **Kristjan Mändmaa**. Fotograaf: **Kaarel Nurk**. Muusika: **Ülo Krigul**. Osades: **Rain Tolk** (**Mati**), **Taavi**

Eelmaa (**Eduard**), **Maarja Jakobson** (**Helina**), **Mirtel Pohla** (**Marina**), **Juhan Ulf-sak** (**naaber**) jt. Tootja: **Kuukulgur Film**. Kaastootja: **Tugev Tuul Films**. 16 mm, 40 min, värviline. © **Kuukulgur Film**, 2006.

„**VÕLG**“. Režissöör: **Valdur Himbek**. Stsenarist: **Mati Unt** oma samanimelise jutustuse ainetel. Operaator: **Anton Mutt**. Assistent: **Jaan Raudsepp**. Heli: **Heino Pedusaar**. Kujundus: **Jutta Maisaar**. Grimm: **Lii Kärner**. Montaaž: **Elvira Mutt**. Direktor: **Johannes Tilk**. Osades: **Enn Merioja** (**Lauri**), **Tiiu Soo** (**Reesi**), **Raivo Trass** (**Enno**), **Tiiu Lukk** (**Malle**) ja **Jaan Kilp** (**Pärtel**). 35 mm, 52 min, mustvalge. Eesti Telefilm, 1966.

„Tühirand“,
2006.
Režissöör
Veiko Õunpuu.
Rain Tolk (Mati).

„Tühirand“. Taavi Eelmaa (Eduard) ja Rain Tolk (Mati).

I
Veiko Õunpuu režissööridebüüt „**Tühirand**“ **Mati Undi** samanimelise jutustuse põhjal on kahtlemata õnnestumine. Märkimisväärne, et oma esimeses (lühifilmis jõuab režissöör kandva iseseisva pildikeeleni, iseseisva esteetilise lahenduseni. Filmis on õnnestunud anda Undi proosas olevale tunnetusele pildiline, isiklik vaste. Ka Undi teos on stsenaariumiks kohandatud usutavalt ning lugu areneb sissevaatavana tegelastesse. Ja vist olulisimgi – „Tühirannast“ ei paista kompromisse võitmaks endale võimalikult suurt vaatajahulka, või soovi mõjuda just mingile kindlale sihtrühmale. Samas võib tajuda, et teema on tegijatele endile oluline. Tulemusel on isiklik käekiri ja ta on vaba krampidest.

Mäng ja äng

Intellektuaal Mati (**Rain Tolk**), tema naine Helina (**Maarja Jakobson**) ja viiulikunstnik Eduard (**Taavi Eelmaa**) tee-

vad ühise väljasõidu loodusesse, randa. Suhted arenevad armastuskolmnurgana. Eduard lööb üle Mati naise, Mati astub seepeale heinaküünis vahekorda Marinaga (**Mirtel Pohla**) ja hülgab oma naise. Nüüd pöördub aga Helina omakorda tagasi Mati juurde ja jätab Eduardi. Tegelaste suhtlemine on kantud läbivalt ülidramaatilisest hoiakust. Võiks isegi öelda: dramaatiline alge on nii tugev, et tunded ja armastus eeldavadki siin juba armastuskolmnurga olemasolu. Ollakse olukorras, kus kõik on üksi, aga üksiolek on võimatu. Inimeste suhted ei kulge omavahel „otse“, vaid toimub pidev jõujoonte ümbermängimine ja sellega suhete muutumine ühe võrgustiku sees. Armastust ei ole siin võimalik lahutada enesetõestusest ehk nagu ütleb Mati Eduardile: „Miks sa tahad mu naist üle lüüa? Ma oleksin ta ammu maha jätnud, kui sa vahele ei oleks tulnud. Nüüd ma pean teda uuesti armastama hakkama, kuigi ma seda ei taha.“

„Tühirand“. Maarja Jakobson (Helina) ja Taavi Eelmaa (Eduard).

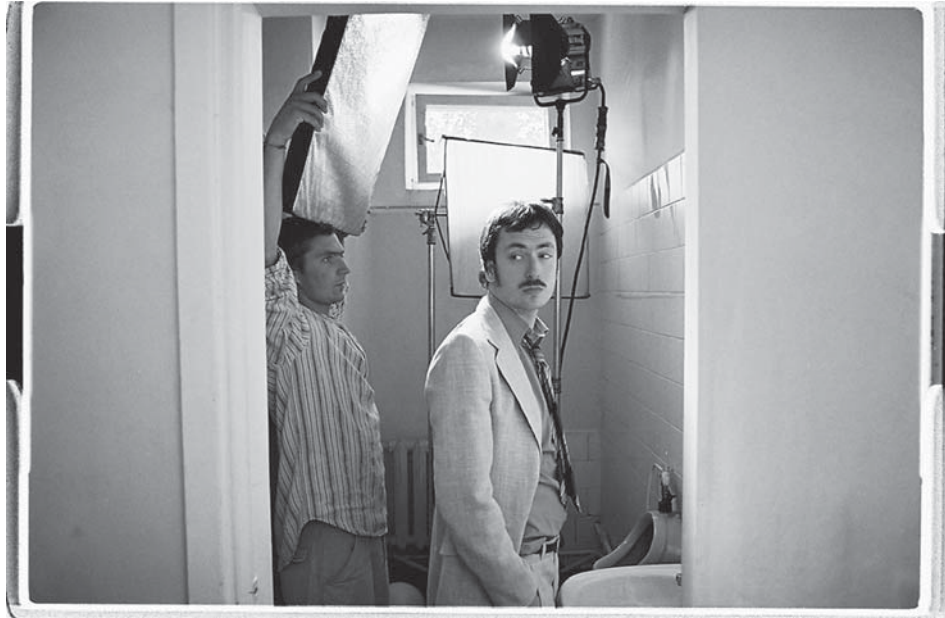
(Muidugi jookseb siin vaataja jaoks paralleelina kõrval palju räägitud ja kirjutatud **Vahingu, Undi** jt Tartu „salongi“ aeg, kus mäng – *spiel* – pidi mõtestama elu. Dramaatiline *spiel*-hoiak olnud mängijate endi jaoks äärmiselt tõsine, kohati lausa raevukas; osalised selles (kordusena) asetunud aeg-ajalt psühholoogilisse piirsituatsiooni. Kuid „Tühirannas“ toimib antud suhteplaan ka ilma, et peaks teadma lähiminevikus ühes kultuuriringkonnas toimunut.)

Käimas on suhetemäng, mida tegelased ehk ise endale tunnistama ei peagi; mäng oma reeglitega kehtestab rollid, mis on nii identiteeti loovad kui ka ahistavad. Kui elu on draamateos, siis on roll kohustuslik. Isegi kui roll on tüütu. Rivaal hakkab vastu, aga just enesetunnetuse pärast on teda vaja. „Tühirannas“ saab destruktsioon, enese ja suhete lammutamine, lahtilõikamine isiksuse aluseks ja toimib seega paradoksaalselt kui ehitav printsiip. Destruktiivsus on

kantud ka püüdlusest isikliku tõelisuse ni jõudmiseks. Kõige ilmekamalt tuleb see esile peategelase Mati kujus, kelle puhul elupõlguse ja suhete lõhkumise taga kumamas romantiline tõelusetootlus. Ühest küljest on tegelasi liikumapanevaks jõuks dramaatilisus, destruktiivsus, omapärane mäng, teisest küljest spliin ja äng.

Stseenis, kus Mati on soojendanud üles vana tutvuse Marinaga ning temaga just heinaküünis otsustavalt ja lähemalt kohtunud, ütleb Mati möödaminnes: „Ma tahaks, et mu nimi oleks Peep.“ Ja kordab: „Peep, Peep...“ Peep on palindroom, tagasijooksev sõna, nagu kirik või udu. Mati tahaks, et tema nimi oleks tagasijooksev. Ütled seda üht- või teistpidi, ikka saad sama nime, sama tähenduse.

Mati spliini põhjust ei olegi õieti lihtne määrata. Tundub, et see taandub hoopis sügavamale kui vajadus draamatikaks. Võimalik, et see on ka süga-

Operaatori II assistent Mihkel Soe ja Rain Tolk (Mati) „Tühiranna“ lõpustseeni võtetel.

vam kui vajadus leida tõelus läbi destruktiooni. Mulle tundub, et spliini põhjus on siin peidus inimese ja maailma vahekorras. See on ängistav tajumine, et keegi ei kuule tegelikult kedagi.

Mati hüüab Marinale: „Kuula mind ometi! Miks sa mind ei kuule?!“

Marina: „Ma ju kuulan sind.“

Mati: „Mida sa kuulsid?!“

Marina: „Aga sa ei ole ju midagi öelnudki.“

Maailm on koht, kus üksikeid ei kuulda. Aga milline saab siis siin olla tõelus?

Või varasem episood, kus Mati ütleb oma naisele: „Sa oled vaid tükike elu, mille küljes ma ripun. Ma armastan sind, aga sa ei eristu maailmast. Sa kuulud maailma juurde.“

„Tühirand“ lõpeb Mati põgenemisega, mis on ühtaegu reaalne ja sümboolne. Mati laseb jalga läbi lennujaama tualettruumi akna. Stseen, mis on nii ülev kui ka madal: Mati tualettruumis, ülal avatud aken, taustal kõlamas **Tõnis Mägi** esituses „**Ülemlaul**“.

Mati põgeneb, filmi viimane kaader, järgneb veel naabri (**Juhan Ulfsak**) epiloog, on avatud aken. Aken kujundina jääb siin ambivalentseks, olles nii sisse kui väljapääs, ning moodustab huvitava mõttelise paari filmis tihti kordunud vaatega silmapiirile. Aknast paistavad puude võrad. Mati on põgenenud, Mati on läinud ära. Kas ta on kogu aeg ära tahtnud? Kui, siis kuhu? Kas maailmast ära? Kas tõelus eristub maailmast? Või teha nüüd pööre ja pakkuda: võib-olla Mati ei tahagi maailmast ära, vaid tahab sinna, või seda, kus olemises on midagi ühtset ja jagamatut. Peep on Peep. Udu on udu. Kirik on kirik.

Kordus ja esteetika

Režissöör Õunpuu isiklikul kontol on ka maalikunsti õpingud. See on nähtavalt režissöörile abiks. Õunpuu tajub kaadrit kui pilti ja suudab siin olla nii tõsine kui ka mänguline, tajub siin tasakaalu. „Tühiranda“ kannavad hoolega läbi komponeeritud kaadrid, mis ko-

Kaarel Nurga fotod

Režissöör Veiko Õunpuu, operaator Mart Taniel ja Rain Tolk (Mati) mängufilmi „Tühirand“ võtetel 2005. aastal.

hati sarnanevad maalidega. Säärane (vormiline) lähenemine on selle teose puhul väga õnnestunud. Tegelasel lavastavad omavahelist elu ja režissöör on siia lisanud kihi, maaliliselt komponeerides on ta suhted ja hoiakud lavastanud pilti.

Tegelaste dramaatiline paatos kõlab kokku kaadrite detailse läbikomponeeritusega. Oma vahenditega võimendab pilt (kohati helgelt) suhete dramaatikat, mis lõpptulemusena aitab esile tulla grotesksusel. Selles ruumis, kus tegelased liiguvad, ei pretendeerita realistlikule, juhuslikule, tavalisusele. Ei, kõik on läbi lavastatud. Realistlik, tavaline, juhuslik ja kohmakas ilmneb aga äkilistes tundepehangutes, mis põhimõtteliselt näeb välja nagu üks suur uperdamine: Eduard „kirglikult“ Helenat suudlemas, Mati Marinaga heinaküünis, meeste rohmakas jõukatsumine, mis päädib lihtsalt maas aelemisega. Ülidramaatilisus ja kohmakus kõrvuti.

On ka suhteliselt haruldane, et pikad

pausid, vaikivad nohisemised, ei mõju filmis venivatena. „Tühirannas“ on need omal kohal. Need on õigustatud kui osa maneerist ja töötavad kaasa groteskses plaanis. Lihtsaid lauseid öeldakse tajutava paatosega. Ega sõnu ole raisata.

„Tühiranna“ läbiv motiiv on kordus. Filmilugu toetub mütoloogilistele süžeedele omasele tsüklilisele ajatajule, kus sündmused ei kulge lineaarselt, vaid korduvad teatud kindla ettemääratusega. „Tühiranna“ sündmused, suhete ümbermängimised, on kõik ühe ja sama sündmuse invariandid. Süžeeeline tuum kordub. Eduard lööb üle Mati naise. Mati lööb (tahtmatult) Eduardilt üle oma naise. Lööb tagasi. Ning poetab Eduardile: „Küll sa ta uuesti mult üle lööd, kui sa libe poiss oled.“

Kogu filmi jooksul ei saa vaatajad teada, miks on suhted omavahel selliseks kujunenud, pigem jääb mulje, et sellised on need alati olnudki. Vormiliseltki on loo algus ja lõpp samas kohas. Mati on koos oma naisega, kellega tege-

Telefilmi „Võlg“ võtetel 1966. aastal.

lik lähedus aga puudub, kusagil taustal on ootel Eduard. See on lõputu kordus. Midagi, mida võiks isegi nimetada rituaalsuseks. Ja kui Mati filmi lõpus läbi akna põgeneb, siis on see katse ühest suletud ruumist välja murda.

Kordusi on Öunpuu edasi andnud mõnuga. Näiteks stseenid, kus tegelaste omavaheliste suhete muutust fikseeritakse autos istumise koha muutusega. Kord Helina ja Eduard ees kõrvuti istumas. Tüdinud, purjus ja põlglik Mati üksi taga. Siis jälle vastupidi: Mati ja Helina taga koos, Eduard üksi ees. Riivaalid Mati ja Eduard kõrvuti, kumbki omaette. Mati ja Marina kõrvuti. Ikka ja jälle ollakse samas olukorras: auto, sunnitud kooslus; suhete jõujooned on ümber mängitud, aga tegeliku läheduse seni ei jõuta.

Filmis korduvad ka stseenid rannas. See tähendab, siin kordub avarus, silmapiirini avanev vaade. Ning juba puhtvisuaalselt kannavad korduvad stseenid rannas endas omamoodi opositsiooni

korduvatele autosõidustseenidele. Rannas, suures avaruses, seguneb koomilise traagiline, üksindus saab siin juba eksistentsiaalseks. Kaugus on lähedal, vaadet raamib silmapiir.

Või pildiline kordus lüüasaamisest, mis asetab tegelased peegelpilti. Mati on Helina poolt hüljatud ja istub üksi rannas. Taevas, silmapiir, meri. Mati all vasakus nurgas.

Kui Helina Eduardi maha jätab, siinkutab too täpselt samas kompositsioonis, ainult et peegelpildis endale pükse jalga. Taevas, silmapiir, meri. Eduard all paremas nurgas.

Vuntsid

Kõik mehed selles filmis kannavad vuntse. Peale peategelaste ka kõik episoodilised tegelased, kes kaadrist läbi vilksatavad. Naaber, õllepudeliga taat, äravahetamiseni sarnased dressimehed, kes autot putitavad, reisija lennujaama ooteruumis jt. Kõik on vuntsimehed. Ühest küljest on see täiesti undilik (män-

Arton Muuti fotod

„Võlg“, 1966. Raivo Trass (Enno), Enn Merioja (Lauri) ja Tiiu Soo (Reesi).

guline) käik. Teisalt, vuntsikandmine saab siin topelttähtsuse. Läbi kogu ajaloo on vuntsikandmine olnud märk mingist eluhoiakust, samuti, nagu on olnud oma tähendus ka pikkadel juustel või juuste puudumisel, habemel...

„Tühirannas“ mõjuvad vuntsid tragikoomiliselt. (On selles oma osa nostalgial?) Kuid oluline on siin ka sarnasuse printsiip. Ühele, sarnasele omadusele, hoiakule viitamine on seda huvitavam, et mees(pea)tegelased jagunevad siin filmis nagu opositsioonid, moodustades omavahel teisikute paare. Rivaale Mati – Eduard võiks vaadelda kui opositsiooni: barbaarne – kultuurne. Eduard, kes teab palju taimede ladinakeelseid nimetusi, oli lapsena tihti haige ja arwab, et just sellepärast saigi temast viiulikonstnik. Barbaarne Mati aga joob viina ja läheb merre urineerima. Märgib ju ka Eduard Mati kohta: „Barbarite eest pole pääsu.“ Mati ja Eduard aga moodustavad ühiselt opositsiooni naabrile, mida võiks vaadelda teljel intelligentsus –

ebaintelligentsus. Naaber on mees, kes teab, millised on reeglid, aga ei tea, miks reeglid on just sellised.

Naaber: „Siin ei magata.“

Mati: „Miks?“

Naaber: „Reeglid on sellised.“

Kui juba märkisin „Tühiranna“ lähedust või sugulust mütoloogiliste süžeedega, siis on ka teisikkujude ilmumine tsükiliste tekstide lineaarseks transformeerumise saadus. Ka meestegelaste asetumine teisikute paaridena ning sealjuures sarnasuse (vuntsid) rõhutamine on siinkohal kontinumit kehtestav. Mütoloogilisest aspektist jätkates: kõigist meestegelastest saaks siin koondportreena rääkida ka kui ühest ambivalentsest mütoloogilisest kangelasest. (Sarnast tunnetust ju vuntside läbi kinnitatakse, lisagem selged teisikute paarid.) Kas selle kangelase (tragikoomilise vuntsimehe) nimi võiks olla samuti Peep?

Kokkuvõtte asemel veel paari sõnaga režissöörist ja näitlejatest. Kui **Taavi**

Filmi „Võlg“
režissöör
Valdur Himbek
1975. aastal.

Eelmaa ja Maarja Jakobson on meie filmides end juba ammugi tõestanud ning teevad ka „**Tühirannas**“ ilusad tööd, siis tõeline üllatus näitlejana on siin **Rain Tolk**. Üks parimaid komplimente, mida saab teha: ei jää muljet, et inimene filmis näitleb, jääb mulje, et inimene on. Ei tea, kuidas mõjuks Tolk teatrilaval, aga filmi jaoks on ta tõeline leid.

Režissöör **Veiko Õunpuul** on hea piiritunnetus, ning ühendades groteskuse ja romantilise traagilise paatose, suudab ta filmi tuua ka autorihoiaku. Minu arvates on see veidi nukker, leebe ja samas irooniline. Aken jääb lahti, hingamiseks on õhku.

II

Nelikümmend aastat varem

1966. aastal telefilmilina lavastatud „**Võlg**“ (stsenarist **Mati Unt** oma samanimelise jutustuse põhjal) alustab justkui samast kohast, kust „**Tühirand**“ nelikümmend aastat hiljem. Taas tahab peategelane (Lauri) jõuda oma elus selgusele. Taas ollakse autoga teel. Taas seistakse oma küsimustega mere ääres, taas on suve lõpp.

Režissöör **Valdur Himbek** on teinud oma aja kohta julge filmi, kus noor ini-

mene otsib eneses vastuseid eksistentiaalsetele küsimustele. Ühiskondliku (loe poliitilise) plaani asemel on subjektiivne, isiklik ja pealegi kahtlev hoiak. Koos operaator **Anton Muti** suurepärase kaameratööga ehitatakse film üles diskreetselt (stseeni Lauri ja Reesi öisest ujumisest võib lausa vaadata kui stseeni, kus looduse kaudu antakse kaunis vaste ärkavatele tunnetele). Lahendusi filmis ei pakuta, on küsimused, on elutaju.

Filmi tegelased on küll oluliselt nooremad kui „**Tühirannas**“. Lauri on üheksateistkümnepäevane. Kuid paljud põhilised küsimused küsitaksegi ju ära just sellises või veelgi varasemas eas. Küsitakse siis, kui õiglustaju on eriti õrn, kui korraga hakatakse teravalt tajuma maailma tema vastuolulisuses.

Lauri (**Enn Merioja**) on autojuht, kes Pärnusse sõites võtab peale teepervel hääletava neiu Reesi (**Tiiu Soo**). Reis kujuneb veidi pikemaks, kui algul plaanis; autoga tekib teel tõrge ja noored on seetõttu sunnitud kauem koos olema. Jõudnud Pärnusse, kutsub Lauri Reesit samaks õhtuks välja, vastastikune sümpaatia on tekkinud. Kuid Pärnus ootab Laurit ka Malle (**Tiiu Lukk**). Malle on

Laurist vanem, rohkem elu näinud, ilmselt armastab ta Laurit, Lauri aga ei tea... Pärnus ei lähegi Lauri algatuseks Malle, vaid sõber Enno (**Raivo Trass**) juurde. Kolmekesi pidutsetakse õhtul rannahoones, vahepeal käivad Lauri ja Reesi ujumas...

Taas restoranis istudes kõneleb Reesi loo ühest oma klassi tüdrukust. Tüdruk oli vaene ja näärde ajal jättis klassi populaarseim poiss talle kohustusliku (loosiga jagatud) kingituse tegemata. Õpetaja võttis juhtumi hiljem üles ja poiss oli nõus oma võla tasuma, kuigi tagantjärele. Poiss tõigi kingi, aga tüdruk ei võtnud seda enam vastu. Kink vedeles koolis, kuni koolitädi selle mine-mine viskas. Ongi kõik.

Pärast kohtumise lõppu on Lauri Reesisse armunud. Hommikul aga ootab teda kohtumine Mallega. Lauri läheb kohtamisele pooleldi vastu tahtmist. Malle teatab, et nad saavad lapse.

Võlg, millest räägib Reesi, saab enamaks kui lihtsalt üks lugu vaesest tüdrukust, kellest näärde ajal ei hoolitud. Mati Undi jutustus ja ka film puudutab tunnete allhoovusi. Võlg, millest siin räägitakse, on midagi sellist, mida väga selgelt määratleda ei saagi. Ei selgugi, kas võlgu ollakse konkreetselt kellelegi teisele, iseendale või siis elule laiema. Lauri mõtleb oma sõbrast, kes surma saanud, ja küsib: „Miks just tema pidi minema?“ Kuid võlg on, ning arusaamiseni võlast on jõutud, kui endalt on küsitud, mis on elus tõeline, ning kas ise ollakse tõelisuseks valmis? (Lauri Reesile: „Mulle tundub, et olen kogu elu elanud valesi.“)

Lõpetuseks pildike maailma äärest

Stseenis, kus Lauri ja Reesi öösel koos ujuma lähevad, ütleb Reesi: „Mõttele, meie seisame siin koos sinuga mere ääres ja saja aasta pärast võib-olla keegi mäletab meid. Aga miljoni aasta pärast ei ole mitte kedagi, kes võiks mäletada.

Mitte ühtegi inimest. Aga meri on ikka. Ja minu mõte ka. Tema on igavene, sest tema võib sinna välja jõuda, kus pole ühtegi inimest.“ Parasjagu on öö ja silmapiiri ei ole näha.

VEIKO ÕUNPUU (sünd. 16. märtsil 1972 Saaremaal) on õppinud 1992 – 1995 EBSis rahvusvahelist ärijuhtimist, 1999 Eesti Humanitaarinstituudis kirjandusteooriat ja semiootikat, aastast 2003 Eesti Kunstiakadeemia maalieriala üliõpilane. Töötanud müügikonsultandina, projektjuhina ja produtseerijana mitmete reklaami- ning filmifirmade juures, aastast 2005 OÜ Kuukulgur Film režissöör. Teinud reklaamfilme, kirjutanud pidevalt Eesti Ekspressi Areeni kolumni „Õhus“, samuti seni avaldamata lühiproosat. 40-minutine „Tühirand“ on Õunpuu debüüt mängufilmis. Ettevalmistamisel on täispikk „Sügisball“ **Mati Undi** romaani ainetel.

VALDUR HIMBEK (31. VII 1925 Tallinn – 4. IV 1991 Tallinn) oli näitleja ja filmirežissöör. Tema isa oli näitleja **Aado Hõimre** ja abikaasa pianist **Aino Himbek**. Ta lõpetas 1949 Eesti Riikliku Teatriinstituudi ja oli 1949 – 1950 Lõuna-Eesti Teatri näitleja. Oli 1950 – 1955 represseerituna Magadani oblastis vangilaagris. 1955 – 1991 töötas (vaheajaga) Eesti Televisioonis režissööri assistendina, režissööri ja peatoimetuse pearežissöörina ning 1971 – 1973 Tallinnfilmis režissöörina. Teinud ETVs mängufilmid „**Külmale maale**“ (1965, koos **Ants Kivirähiga**) ja „**Võlg**“ (1966) ning muusikafilmi „**Katused ja korstnad**“ (1968, ballettseenide lavastaja naisevend **Ülo Vili-maa**, ETV esimene värvifilm) ning Tallinnfilmis ballettfilmi „**Inspiratsioon**“ (1971) ja lastefilmi „**Tuli öös**“ (1973).